

Медведева А. О.,

викладач кафедри теорії та практики перекладу англійської мови
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ГРАФОНУ У СВІТЛІ СТИЛІСТИЧНИХ ТЕОРІЙ

Анотація. У статті зосереджено увагу на специфіці іншомовного відтворення графону з позицій різноманітних стилістичних теорій. З'ясовано, які саме з відомих стилістичних підходів є найбільш релевантними для такого об'єкта дослідницького інтересу, як графон.

Ключові слова: графон, очуднення, висунення, переклад.

Постановка проблеми. Останнім часом у сучасному перекладознавстві значно збільшується висвітлення низки проблем, які раніше не потрапляли у поле зору дослідників. До цього кола питань долучається, зокрема, таке явище, як графон. Фонографічна стилізація на позначення мовленнєвих вад, або графон, є одним з найменш досліджених стилістичних засобів художнього дискурсу. Теоретики перекладу не приділяли значної уваги вивченню цього явища. Пояснити це, на нашу думку, можна двома факторами: по-перше, графон як стилістичний прийом має різні традиції використання а англійській та українській літературах. В україномовній літературі графон використовується дуже рідко і в обмеженому діапазоні, а в англійській літературі зображуються системні ознаки фонетичних комплексів просторіччя, вироблена відповідна розвинена система фонографічних засобів його передачі», що «дає можливість дослідникам говорити про різні стратегії та навіть різні традиції його репрезентації в художніх текстах» [7, с. 114]. По-друге, як у теоретичному, так і в практичному вимірі арсенал фонографічних засобів на позначення аномального мовлення персонажів обмежувався лише особливостями діалектної чи соціолектної вимови, які об'єктивно є найскладнішими для перекладу. Таким чином, більшість фонографічних стилізацій в англо-українському перекладі традиційно втрачалася.

Проте сьогодні ми можемо спостерігати, що увага науковців до дослідження графону зростає, зокрема посилюється тенденція до переходу від тотальної компенсації до так званого паралельного відтворення графону на основі креативних рішень перекладача, що й визначає актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Піонерами дослідження графону стали В. Кухаренко [5], О. Мороховський [6], А. Сквородников [8], І. Арнольд [1].

В. Кухаренко, яка, власне, і започаткувала цей термін у мовознавстві, називає графон «стилістично значимим відхиленням від графічного стандарту чи орфографічної норми, що створює ефект автентичності й достовірності позначення індивідуальних чи діалектних порушень фонетичної норми» [5, с. 17].

О. Мороховський трактує графон як графіко-фонетичний засіб стилістики, в основі якого лежить графічне відхилення від нормативного написання [6, с. 57].

У свою чергу, А. Сквородников характеризує графон як стилістично значиме відхилення від графічного стандарту чи орфографічної норми [8, с. 1].

У визначенні І. Арнольд, простежуються не лише формальні характеристики графону як «стилістично релевантного спотворення орфографічної норми», а й його функціональне навантаження, що «передає індивідуальні чи діалектні порушення фонетичної норми» [1, с. 146].

Після огляду праць впливових науковців стає очевидною важливість графону як стилістичного прийому. Через оказіональний характер та відсутність потенційних відповідників графони мають бути віднесені до категорії перекладацьких труднощів, а стратегія їх іншомовного відтворення має формуватись з урахуванням стилістичного та прагматичного чинників.

Метою статті є вивчення специфіки перекладацького відтворення графону з позицій стилістичних теорій. Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати поняття «графон» у широкому філологічному контексті; встановити, які саме з відомих стилістичних підходів є найбільш релевантними для такого об'єкта дослідницького інтересу, як графон; спробувати з'ясувати пояснювальну силу зазначених теорій в аспекті перекладу.

Виклад основного матеріалу. Для характеристики мовлення літературного персонажу автори використовують різноманітні стилістичні засоби виразності, що сприяють посиленню експресивно-емоційного ефекту першотвору. До таких засобів ми зараховуємо, зокрема, й порушення нормативного правопису, або графон, яким позначаються індивідуальні особливості мовлення. Зазвичай у художньому дискурсі імітується мовлення персонажів-людей, але в окремих випадках об'єктом графону виступають антропоморфні істоти, мовлення яких модифікується за тих самих причин, що й людське, або ж, навпаки, має на меті акцентувати їхню «нелюдську» сутність.

При створенні образу персонажу в художньому творі будь-яка мовна одиниця може набувати стилістичної значущості та перетворюватися на засіб художньої виразності, за допомогою якого автор виражає своє власне ставлення до персонажу. Використання стилістичних засобів виразності завжди має прагматичну направленість, що впливає на свідомість читача та корегує його поведінку. Відповідно, графон як потужний засіб впливу на читача може посідати і провідне і навіть домінуюче місце у стилістичній структурі художнього твору. Як відомо, перевага певних засобів у межах реалізації авторської ідеї формує безпосередньо авторський стиль, тому графони вивчаються як стильові риси творчості таких відомих письменників, як Чарльз Дікенс, Бернард Шоу, Марк Твен.

В межах стилістики існують різноманітні теорії, спрямовані на формалізацію статусу численних засобів створення текстової експресивності на всіх мовних рівнях. Спробуємо визначити, як в них «вписується» об'єкт нашого дослідження.

Однією з таких теорій вважаємо *теорію очуднення* (від російського «остранение»). Терміни «очуднення», «затримання», «гальмування» пов'язані з теоретичними пошуками російської

формальної школи 1910–1920 рр., яка з особливою ретельністю вивчала, як створено твір, які деталі, нюанси і подробиці «вистрілюють» чи «не вистрілюють» за бажанням автора.

Загалом вперше на проблему очуднення у філологічній парадигмі звернув увагу відомий літературознавець-формаліст В. Шкловський, який у своїй розвідці «Мистецтво як прийом» розумів вищезгаданий феномен у широкому сенсі як «незвичне сприйняття певної ситуації, певного процесу, об'єкту, реалізоване насамперед за рахунок порушення норм стандартного мовлення» [10, с. 18]. Ефект очуднення створюється «ускладненням форми» художнього твору, що зумовлює незвичність та тривалість сприйняття тексту за рахунок використання «ускладнених» нестандартних одиниць, покликаних «вивести річ з автоматизму сприйняття» [10, с. 18]. Також нові нестандартні мовні утворення змушують читача побачити предмет з особливої точки зору та подовжити процес його сприйняття. Таким чином, науковець асоціює очуднення з аномативністю, отже, графон як навмисне порушення орфографічної норми, дає нам перспективу розглядати стратегії його перекладу з позиції теорії нормативності.

Що ж дає підстави вважати графон формою очуднення? Як відомо, лінгвальна складова художнього образу персонажу створюється за рахунок авторського коментаря та особливостей мовлення, відомих під назвою «мовленнєвий портрет персонажу». Останній, на думку Д. Розенталя, складається з «особливих для кожної дійової особи літературного твору слів та висловів» і може залучати як «слова та синтаксичні конструкції книжкового мовлення», так і «простомовну лексику, необроблений синтаксис, а також улюблені слівця та обороти» [9, с. 364]. Очевидно, що графон цілком вписується у запропоновану схему, але порівняно з іншими засобами стилістичного малюнку ми не так часто зустрічаємося з ним на літературних сторінках. Своєрідне пояснення такого стану речей знаходимо у Б. Шоу, який у відомому «Пігмаліоні» зазначає: «Перепрошуємо, але надалі нам доведеться облишити ці відчайдушні спроби відтворити квіткарчину говірку, якої поза межами Лондона ніхто не збагне без спеціальної фонетичної абетки». Отже, робимо висновок про подвійну ускладненість графону: на етапі створення і на етапі інтерпретації. Саме вона є головною причиною віднесення графону до засобів очуднення і водночас визначає специфіку його іншомовного відтворення.

Проблемі очуднення у перекладі присвячене ціле дисертаційне дослідження Д. Бузаджі, який зазначає, що «очуднення – це прийом ускладненої форми, а одним із засобів, який виконує функцію очуднення, є вмотивована спотворена (порушена) орфографія» [2, с. 135]. Вмотивоване порушення орфографії буде одночасно і очудненням, і виразником окремого діалекту, або індивідуальних особливостей мовця. В англомовній традиції значно ширше, ніж в україномовній, розповсюджена тенденція відтворювати вимовні особливості людей за допомогою порушеної орфографії. При цьому створюється абсолютно нова мова, яка і буде виступати засобом очуднення.

Виходячи з власних спостережень, Д. Бузаджі стверджує, що «не завжди перекладачі шукають шляхи вирішення цієї проблеми, і уникають відтворення випадків очуднення» [2, с. 97]. Сам же автор наголошує на тому, що «помилки при відтворенні очуднення пов'язані з порушенням еквівалентності, зокрема прагматичної, і виникають через те, що комунікативний ефект очуднення втрачається в перекладі, або, навпаки, через те, що в результаті невмотивованої появи очуднення в перекладі

створюється непередбачений комунікативний ефект» [2, с. 97]. Також перекладачі невірно оцінюють комунікативну інтенцію автора та не враховують функціональні параметри тексту.

Ідея очуднення має дуже багато спільного з іншою не менш важливою стилістичною теорією *висування* або *актуалізацією*. Представники Празького лінгвістичного гуртка (ПЛГ), зокрема Я. Мукаржовський та Б. Гавранек, актуалізацією вважали «незвичне використання мовних засобів, що привертають увагу самі собою» [3, с. 355]. Таким чином, пражці розглядали ідею актуалізації або висунення як більш системну концепцію навмисного порушення лінгвістичних компонентів для досягнення естетичного ефекту. На їх думку, саме висунення є реалізатором процесу порушення норм стандартної мови. Можемо припускати, що висунені елементи спонукають читача звернути увагу не на «що сказано», а на «як сказано».

Відомий англійський вчений Дж. Ліч розглядає висунення як концепцію, породжену очудненням, і вважає девіацію (*deviation*) основним прийомом в рамках окресленої концепції: «Девіація є традицією «поетичної ліцензії» (*poetic licence*) – авторові дозволяється, на відміну від мовця, порушувати норми, принципи, внаслідок чого у читача з'являється подив та підвищена зацікавленість. І тому його увага буде зосереджена на формі тексту, а не на змісті. Прикладами девіацій є неологізми, метафора, деформована граматики тощо» [11, с. 59]. Отже, в такому розумінні висунення – це відхилення від мовної норми, що використовуються для посилення виразності поетичних та прозових художніх текстів. Термін «поетична ліцензія» може трактуватись у вузькому сенсі як «мова поезії, що порушує конвенційні правила (наприклад, граматичні чи орфографічні) для створення певного ефекту або забезпечення рими та розміру віршу» [11, с. 66], а також у більш широкому сенсі як мова художньої літератури взагалі, що «дає свободу авторові порушувати конвенційні форми з метою досягання бажаного ефекту».

Саме подвійну природу зазначеного феномену розглядає Дж. Ліч. Науковець характеризує «поетичну ліцензію» як право автора ігнорувати загальноновживані мовні та комунікативні норми чи правила, а також використовувати лінгвістичні ресурси у креативний та нестандартний спосіб [11, с. 61]. У розумінні Дж. Ліча використання лінгвістичних девіацій, які за своєю сутністю є дуже близькими до графонів, і визначають креативний, нестандартний спосіб реалізації «поетичної ліцензії». Девіації він поєднав із загальною концепцією «висунення», наголошуючи на тому, що «висуненими елементами слугують лінгвістичні девіації, тоді як фоном є сама мова» [11, с. 57]. На думку дослідника, поняття «девіація» не несе в собі негативної конотації, оскільки «адресат розглядає лінгвістичну девіацію як найбільш важливий елемент цілого повідомлення. А кожна висунена фігура вже сама по собі є девіацією» [11, с. 57]. За словами Дж. Ліча, явище девіації як основа висунення має підштовхнути читача до пошуку імпліцитного значення. У цьому полягає його основний ефект – поштовх до образної інтерпретації читачем. Коли ненормативне вживання потрапляє у коло нашої уваги, ми намагаємося дати йому певне пояснення, звертаючись до нашої уяви, свідомості та підсвідомого, намагаємося розгадати інтенції автора. Дж. Ліч зазначає, що «саме у такому пошуку значення із застосуванням уяви полягає справжня мета художньої творчості» [11, с. 61].

Розглянемо детальніше на конкретному прикладі з роману Дж. Лондона «Біле Ікло» механізм інтерпретації графону у свідомості читача-перекладача.

Nevaire such a dog as dat Buck! He cried. No, nevaire, heem worth one t'ousan dollair, by Gar! Wot you say, Perraault?

Спробуємо проаналізувати, за рахунок яких мовних ресурсів читач може зрозуміти інтенцію автора, тобто, що саме хотів повідомити останній. Перш за все ми спостерігаємо у цьому прикладі персонажа на ім'я Перо. Припускаємо, що цей персонаж має французьке походження, відповідно, всі деформовані лексеми зображено з урахуванням французького акценту. У граматиці французької мови одним з найбільш розповсюджених способів утворення прислівників є додавання суфіксу *air*, тому вважаємо, що французький варіант написання лексеми *nevaire* нагадує англійський *never*. Враховуючи особливості французької фонетики, зокрема, те, що *th* вимовляється як [t], перед голосним – як [d], а кінцева *d* не вимовляється взагалі, припускаємо, що *dat = that*, *t'ousan = thousand*. Фонетично деформований займенник *heem* відповідає правильному варіанту *him*. В англійській мові *ee* вимовляється як [i], тому автор і використав такий правопис. У лексемі *wot* деформована лише орфографічна норма, а за вимовою дуже легко здогадатися, що *wot = what*. Таким чином, враховуючи релевантні особливості фонетики та граматики французької мови, а також ситуативний контекст, ми проаналізували можливий механізм інтерпретації тексту читачем.

Далі поглянемо на український переклад.

Зроду не бачив такого собаки, як цей Бек! – Він таки тисячу доларів вартий, їй-бо! Що ти скажеш, Перо?

У перекладі, на жаль, не відтворені жодні графони на позначення іноземного акценту, проте варіант, запропонований перекладачем, підтверджує доцільність наших припущень щодо механізму інтерпретації тексту читачем.

У рамках «поетичної ліцензії» Дж. Ліч виокремлює й «креативну ліцензію» (*creative licence*), яку використовують однаковою мірою як у поезії, так і у прозі. Цей феномен включає в себе поєднання нестандартних лексем, а також і створення абсолютно нових, які раніше не існували в мові. В художньому творі аномативна лексема (лексична девіація чи графон) є засобом поетичної креативності, яка перш, за все передає творчий задум автора і розглядається читачем як важливий засіб впливу. Мова художніх творів має відрізнятися від мови повсякденного життя: «Нема жодного іншого різновиду мови, де з таким захопленням ставляться до оригінальності, а до традиційності – з презирством» [11, с. 12]. Вважаємо, що графон є проявом креативної ліцензії, тому що він є оказіональним утворенням – ситуативною одиницею. Тому деякі дослідники на позначення терміна «*графон*» оперують ще й поняттям «*графічні оказіоналізми*». Останні, на думку О. Грищевої, «є будь-якими відхиленнями від графічної, орфографічної та пунктуаційної норми, що приводять до створення нової візуальної лексеми чи оказіоналізму з новою семантикою» [4, с. 82].

Радянський лінгвіст І. Арнольд подає дещо інше визначення прийомів висунення, називаючи їх принципами «ширшого діапазону» [1, с. 44]. Під поняттям «висунення» науковець розуміє «такі способи формальної організації тексту, що фокусують увагу читача на окремих елементах повідомлення та установлюють семантично релевантні відношення між елементами одного або частіше різних рівнів» [1, с. 44]. Тобто вона розглядає їх як текстоформуючі утворення, які виконують низку функцій.

По-перше, прийоми висунення встановлюють ієрархію значень та елементів всередині тексту, тобто висуюють на перший план особливо важливі компоненти повідомлення.

По-друге, забезпечують зв'язність та цілісність тексту, водночас сегментуючи текст для кращого сприйняття його адресатом; а також установлюють зв'язки всередині тексту або між його окремими складовими. При цьому І. Арнольд справедливо зауважує: «Щоб зрозуміти мовлення, потрібно його правильно сегментувати, тобто виділити окремі компоненти й відзначити різні за силою відношення, що їх об'єднують» [1, с. 21].

І по-третє, на думку І. Арнольд, прийоми висунення формують естетичний контекст та виконують, крім вищезгаданих функцій, функцію експресивності.

Під експресивністю ми розуміємо таку характеристику тексту в цілому або його окрему складову, що передає смисл зі збільшеною інтенсивністю, в результаті чого відбувається емоційне чи логічне посилення, яке може бути або не бути образним. Відповідно, ефект висунення досягається при використанні автором таких мовних засобів, які надають мовленню експресивності, зокрема й нестандартної лексики, до якої ми долучаємо графон.

Висновки. Дослідження графону з позиції актуальних стилістичних теорій дає змогу перекладознавцю не тільки краще усвідомити його експресивний потенціал, а й вибудувати актуальну стратегію його іншомовного відтворення, керуючись якою перекладачі-практики могли б врешті-решт зламати тенденцію до пригладженого перекладу. Перспективою дослідження вважаємо вивчення графону у зв'язку з іншими стилістичними теоріями.

Література:

1. Арнольд И. Стилистика декодирования / И. Арнольд. – М. : Флинта, 1998. – 243 с.
2. Бузаджи Д. «Остранение» в аспекте сопоставительной стилистики и его передача в переводе (на материале английского и русского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Д.М. Бузаджи. – М., 2007. – 206 с.
3. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура / Б. Гавранек // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 338–377.
4. Грищева Е. Элокутивный аспект изучения графической окказиональности в современной лингвистике: к постановке проблемы / Е. Грищева // Вестник Военного университета. – 2011. – Вып. 2 (26). – С. 82–87.
5. Кухаренко В. Интерпретация текста : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.»] / В. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1998. – 192 с.
6. Стилистика английского языка / [А. Мороховский, О. Воробьева, Н. Лихошерст, З. Тимошенко]. – К. : Вища школа, 1984. – 236 с.
7. Ребрій О. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Каразіна, 2012. – 376 с.
8. Сковородников А. Графон / А. Сковородников // Речевое общение: специализированный вестник. – 2002. – Вып. 4 (12). – С. 205–208.
9. Розенталь Д. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Розенталь, М. Теленкова. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
10. Шкловский В. О теории прозы / В. Шкловский. – М. : Искусство, 1929. – 267 с.
11. Leech G. Linguistic Guide to English Poetry / G. Leech. – London : Longman, 1969. – 192 p.

Медведева А. А. Переводческий аспект графона в свете стилистических теорий

Аннотация. В статье сосредоточено внимание на специфике иноязычного воспроизведения графона с позиций различных стилистических теорий. Определено, какие именно из известных стилистических подходов являются наиболее релевантными для такого объекта исследовательского интереса, как графон.

Ключевые слова: графон, остранение, выдвижение, перевод.

Medvedieva A. Translation aspect of phonological deviation within stylistic theories

Summary. The article deals with the specifics of foreign rendering phonological deviation within various stylistic theories. Famous stylistic approaches the most applicable to such an object of research as phonological deviation are determined.

Key words: phonological deviation, foreignization, foregrounding, translation.